

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Baten en offers in het bestuurlijk systeem

Doel, J. van den

Citation

Doel, J. van den. (1974). Baten en offers in het bestuurlijk systeem. *Acta Politica*, 9: 1974(4), 423-432.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3451477>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3451477>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

kratie zich identiek gedraagt met een monopolist die volkomen prijsdiskriminatie op de verkoopmarkt doorvoert, — met dit verschil dat de bureaucratie niet naar winst — doch naar budgetmaximalisatie streeft. Omdat voor een prijsdiskriminerende monopolist de marginale opbrengstencurve samenvalt met de vraagkurve wordt in deze marktconstellatie dezelfde produktieomvang bereikt als de economisch efficiënte omvang bij volkomen concurrentie. Het lijkt ons toe dat Van den Doel ten onrechte tot het bestaan van een afzonderlijk economisch optimum concludeert door — i.t.t. Niskanen — het 'bureau' als gewone monopolist te laten optreden. Vgl. hierbij voetnoot 10.

- 12 Van den Doel (op cit. blz. 29) schijnt de vaststelling van salarissen aan het ambtenarenzelfbestuur te willen onttrekken, maar door de samenhang van de begrotingsomvang met de personeelsomvang zal een effect van het zelfbestuur op de beloning o.i. moeilijk kunnen uitblijven.

Baten en offers in het bestuurlijk systeem

door J. van den Doel

1 Baten en offers

In dit nummer van *Acta Politica* heeft Siccama een aantal punten van kritiek op mijn oratie 'Economie en democratie in het staatsbestuur' (Van den Doel, 1973) geformuleerd. Teneinde deze kritiek in het juiste kader te plaatsen, zijn enkele preliminaire opmerkingen noodzakelijk. De oratie handelt in feite over het bestuurlijk systeem. In navolging van Scholten (1972, blz. 7) zie ik het bestuurlijk systeem als een partiëel systeem¹ van het politieke systeem. Het politieke systeem wordt gekenmerkt door het plaatsvinden van waardentoedelingen voor een gehele samenleving door middel van beleid. Het bestuur is een onderdeel van dat beleid. Luhmann (1966, blz. 7) definieert bestuur als die fase van het beleidsproces waarin bindende, d.w.z. voor personen of zaken geldende, beslissingen worden genomen.

Het feit dat het nemen van beslissingen een probleem vormt, is evenwel een gevolg van de omstandigheid dat de middelen om bepaalde doeleinden te bereiken relatief schaars zijn, d.w.z. niet onbeperkt aanwendbaar zijn. Schaarre middelen zijn bijvoorbeeld: geld en macht. Elke beslissing legt op één of meer schaarse middelen een zeker beslag, zodat de beslisser gedwongen is tot een keus. Een beslissing, gericht op het bereiken van een zekere mate van één doel, kan betekenen dat moet worden afgezien van het bereiken van een zekere mate van een ander doel. Beslissen is dus kiezen waarbij aan elke keus offers zijn verbonden die bestaan in opgeofferde alternatieve baten (Simon, Smithburg & Thompson, 1950, blz. 493).

De definitie van Luhmann is derhalve niet toereikend. Besturen is niet zonder meer bindend beslissen over de toedeling van waarden, maar bindend beslissen over de toedeling van die waarden waarvan de totstandbrenging beslag legt op schaarse middelen (zie ook: Klaver & Siccama, 1974, blz. 134—136). Als een bestuurlijk systeem een partieel systeem is van het politieke systeem, dan is het dat een partiele systeem waarin *offers en baten tweeweg brengende bindende beslissingen* worden genomen.

2 Het bestuurlijk systeem

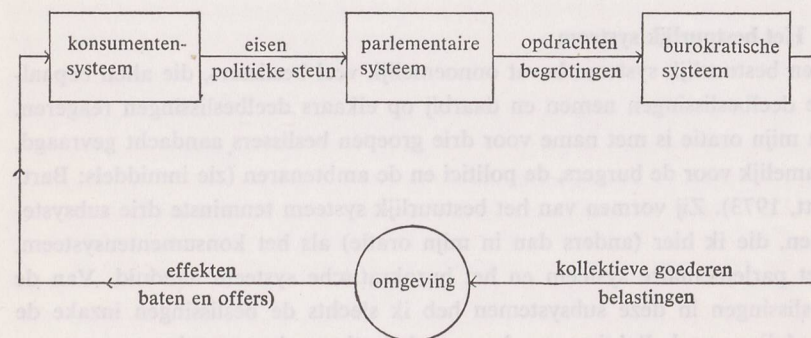
Een bestuurlijk systeem bevat onnoemelijk veel beslissers, die allen bepaalde deelbeslissingen nemen en daarbij op elkaars deelbeslissingen reageren. In mijn oratie is met name voor drie groepen beslissers aandacht gevraagd, namelijk voor de burgers, de politici en de ambtenaren (zie inmiddels: Bartlett, 1973). Zij vormen van het bestuurlijk systeem tenminste drie subsystemen, die ik hier (anders dan in mijn oratie) als het konsumentensysteem, het parlementaire systeem en het burokratische systeem aanduid. Van de beslissingen in deze subsystemen heb ik slechts de beslissingen inzake de toedeling van kollektieve goederen en belastingen in ogenschouw genomen.

Dit gaf mij de mogelijkheid de bestaande economische theorieën van het politieke proces, waarvan Klaver en Siccama (1974, blz. 125–161) een uitstekend overzicht gaven, op een probleemgerichte en daardoor hopelijk inzichtelijke wijze te groeperen.

In *figuur 4* (ontleend aan Van den Doel & Van den Doel-Grondsma, 1974) is de interactie tussen deze bestuurlijke subsystemen in de vorm van een stroomdiagram getekend. De in het konsumentensysteem genomen beslissingen werken direkt in op het parlementaire systeem en direkt zowel als indirect op het ambtelijke systeem. Deze inwerkingen leiden uiteindelijk tot beslissingen over de totstandbrenging en toewijzing van kollektieve goederen en belastingverordeningen, die beogen de omgeving van het bestuurlijk systeem te veranderen. Zodra die kollektieve goederen en die belastingverordeningen daadwerkelijk tot stand zijn gebracht en toegewezen, kunnen de beslissers in het konsumentensysteem daarvan bepaalde effecten ondervinden, die bestaan uit baten en offers. Deze effecten beïnvloeden de beslissingen in het konsumentensysteem, waarna de cyclus opnieuw wordt doorlopen.

Ik veronderstel dat de beslissers in elk subsysteem een groep vormen en in die groep 'subjektief rationeel' beslissen (zie daarover: Van den Doel, 1973, blz. 8). De beslissers in het konsumentensysteem streven in mijn visie naar het bereiken van een economisch optimum, die in het parlementaire systeem naar het verwezenlijken van een politiek optimum en die in het bureaucratische systeem naar een bureaucratisch optimum. Aangezien de doeleinden van de drie subsystemen fundamenteel van elkaar verschillen, is datgene wat in het ene subsysteem optimaal is, niet noodzakelijkerwijs optimaal in het andere subsysteem².

Figuur 4:
Stroomdiagram van een bestuurlijk systeem

3 Het konsumentensysteem

Bezien we eerst het konsumentensysteem. De hier relevante output van dat systeem waarover door de konsumenten beslist wordt, wordt door Easton (1965, blz. 37–46) verdeeld in eisen en steun. De eisen hebben onder meer betrekking op de omvang en de aard van de kollektieve voorzieningen en van de daarvoor te betalen belastingen. De steun kan worden onderscheiden in participatiesteun (bijvoorbeeld het stemmen op politieke partijen) en materiële steun (bijvoorbeeld het leveren van arbeid).

Siccama doet het vóórkomen alsof ik beweerd zou hebben dat er twee groepen konsumenten zijn waarvan de ene de regeringspartij steunt vanwege de aan de kollektieve voorzieningen verbonden baten en de andere de oppositiepartij steunt vanwege de aan de kollektieve voorzieningen verbonden kosten. Nergens in mijn oratie, en zeker niet in het door hem gegeven citaat, is deze gedachte echter terug te vinden. Elke individuele burger die subjektief rationeel handelt weegt baten en offers tegen elkaar af en poogt een zo groot mogelijk overschot van baten boven offers te verkrijgen: 'In het financiële vlak moet daarom (...) voor iedere burger gelden dat het offer van de laatste door hem uitgegeven kontributiegulden juist opweegt tegen de baten die hij inkasseert van de laatste gulden die aan kollektieve goederen wordt uitgegeven' (Van den Doel, 1973, blz. 5).

Hoe een burger zal reageren op een uitbreiding van de kollektieve voorzieningen en op de daaraan verbonden belastingverhoging hangt af van de plaats van zijn individueel economisch optimum in het links-rechts-continuum van mogelijke optima. Die plaats zal voor elke kiezer een andere kunnen zijn. Het is echter niet uitgesloten dat de economische optima, zoals ook Siccama releveert, unimodaal en symmetrisch verdeeld zijn, hetgeen onder andere betekent dat er één economisch optimum (de modus) is, dat aan de voorkeuren van meer kiezers beantwoordt dan enige ander beleids-optimum. Wanneer een regeringspartij dan de kollektieve voorzieningen uitbreidt tot deze modus bereikt is, zal zij meer kiezers winnen dan verliezen omdat er dichterbij de modus nu eenmaal meer kiezers zijn dan verder daarvandaan. Wanneer de regeringspartij echter de kollektieve voorzieningen nog verder, d.w.z. tot voorbij de modus, uitbreidt, zal zij om dezelfde reden meer kiezers verliezen dan winnen. Derhalve: 'Door de konkurrentie tussen regering en oppositie zal het aantal kollektieve akties (onder bepaalde veronderstellingen) toenemen zolang de stemmenwinst het stemmen-verlies overtreft' (Van den Doel, 1973, blz. 15)³. Zowel de komende als de gaande kiezer wegen evenwel offers én baten af.

De absurde idee van afzonderlijke 'kosten-kiezers' en 'baten-kiezers' is op een voor mij onbegrijpelijke wijze van Siccama's fantasie ontsproten. Hij schrijft over 'de door Van den Doel aangenomen stemmenfuncties' waar-

bij 'de begrotingsfunctie van de politici het op een *candidate* uitgebrachte aantal stemmen voor de oppositie representeert', doch de door Siccama geformuleerde functies (8) en (9) zijn geheel voor zijn eigen rekening, slaan zelfs in de verte niet op mijn betoog en bevatten bovendien een wiskundige fout daar hij appels en peren, i.c. stemmen en beleidsposities, aan elkaar gelijk stelt⁴. Geen wonder dat hij, als hij vervolgens met het model gaat rekenen, tot vreemde konklusies komt.

4 Het parlementaire systeem

Bezien wij vervolgens het parlementaire systeem. In dat systeem beslissen de politici over het geven van opdrachten tot uitvoering van voorzieningenprogramma's en over het beschikbaar stellen van budgets. Bij het nemen van deze beslissingen streven de politici naar het bereiken van een politiek optimum. Dit politieke optimum zal tijdens de verkiezingscampagnes bestaan in het volgen van de wensen van de kiezers teneinde voldoende stemmenwinst te boeken om zo effectief mogelijk aan de regering te kunnen deelnemen. Maar zodra de verkiezingscampagnes achter de rug zijn, is de inzet van het politieke spel geen stemmenwinst meer, doch beleidsvoldoening. Politici hebben dan 'merit wants'; zij maximaliseren dan het nivo van een aantal waarden die niet noodzakelijkerwijs door de kiezers doch door henzelf bepaald zijn.

Siccama's bezwaren tegen mijn uiteenzettingen hierover zijn, ten eerste, dat ik het bestaan van de zogenaamde stemparadox van Arrow (1963, blz. 46—60) in verband breng met het parlementaire streven naar beleidsvoldoening, ten tweede, dat ik generaliserend spreek van 'de politici', 'het politieke optimum', etc., en daarbij zou hebben afgezien van de (duopolistische) interactie tussen twee groepen politici, en, ten derde, dat ik tot een verschil tussen de economisch en de politiek optimale produktieomvang konkludeer. De eerste twee bezwaren zijn veel te gemakkelijk geuit. Inderdaad heb ik van een uitvoerige behandeling van Arrow's stemparadox en van Downs' ruimtelijke interacties afgezien. Aan een mondeling uit te spreken oratie, die in dit geval toch al 31 bladzijden beslaat en 135 voetnoten bevat, zijn echter duidelijke grenzen gesteld. Zulk een oratie leent zich niet voor wiskundige exercities met begrotingsfuncties en kostenfuncties en evenmin voor een uitvoerige beschrijving van de inhoud van mijn boekenkast. De stemparadox van Arrow is al twintig jaar lang voorwerp van uitgebreide discussie waarbij ik nogmaals verwijs naar Buchanan (1960, blz. 75—89), Leibensteun (1962, blz. 299—318), Sen (1970, blz. 38, 39, 48, 161) en Tullock (1972, blz. 37—49). Aan deze discussies voegde ik evenwel toe dat het optreden van de paradox ook kan worden opgevat als het bewijs dat politici de doeleinden van de kiezers ondergeschikt maken aan hun eigen beleids-

doelen. De paradox maakt het immers mogelijk dat politici door een meerderheid voor hun beleidsvoorstellen te verwerven onder zekere voorwaarden verhinderen dat de meerderheid der kiezers zijn (door de ontwerpers van de meerderheidsregel beoogd) optimum bereikt. Ik illustreerde met enige voorbeelden uit de Tweede Kamer hoe politici, door de stemparadox te exploiteren, er in geslaagd zijn gelegenheidsmeerderheden te vormen die niet zijn afgeleid van de door de kiezers nagestreefde optima doch uitsluitend gebaseerd zijn op hun eigen beleidsvoorkeuren.

Inzake Downs' ruimtelijk duopolie (Downs, 1957, blz. 114—141) geldt hetzelfde. Ook dit onderwerp is jarenlang uitvoerig onderwerp van discussie geweest. Een op het nederlandse politieke systeem toegesneden overzicht van de huidige stand van zaken gaf ik elders (Van den Doel, 1974, blz. 432—435). Uit dat overzicht blijkt dat tijdens verkiezingscampagnes onder bepaalde omstandigheden door regering en oppositie eenzelfde politieke optimum zal worden bereikt. Ter vergelijking diene Hotellings voorbeeld van twee met elkaar concurrerende ijscomannen, die op een overal even dicht met badgasten bezet strand uiteindelijk dezelfde positie zullen kiezen, en wel precies op het midden van de totale lengte van het strand (Klaver & Siccama, 1974, blz. 140).

Na de verkiezingscampagnes verminderen de partijen echter hun onderlinge concurrentie en kunnen de 'merit wants' van politici inderdaad tot gevolg hebben dat twee politieke optima ontstaan. Met behulp van elementaire theorie van het oligopolie (Van den Doel, 1973, blz. 18—19) kan evenwel worden voorspeld dat regering en oppositie elkaar dan in één opzicht vinden, namelijk in het vermijden van konflikten over de kosten van kollektieve voorzieningen en het accentueren van de meningsverschillen over de baten daarvan. Dit heeft tot gevolg dat het voor beide partijen optimaal is de kollektieve sektor verder uit te breiden dan door de beslissers in het konsumentensysteem gewenst wordt. Daarom tekende ik in *figuur 1* een blijvend verschil tussen de economisch en de politiek optimale produktieomvang.

5 Het bureaucratische systeem

Tenslotte bezien wij het bureaucratische systeem. De output van dat systeem bestaat uit kollektieve voorzieningen en belastingverordeningen. Het door auteurs als Ames (1965, blz. 270—286) en Niskanen (1971, blz. 38—41) beschreven streven van leidinggevende ambtenaren naar een bureaucratisch optimum wordt in essentie hierdoor bepaald, dat deze ambtenaren van overheidsvoorzieningen verhoudingsgewijs meer de baten ondervinden dan de kosten. De baten van overheidsvoorzieningen bestaan voor hen in salarisverhoging, machtsuitbreiding, prestigevergroting. De kosten van die voor-

zeningen worden echter gedragen door burgers in de vorm van belastingen en door politici in de vorm van stemmenverlies. De ambtenaren behoeven slechts met één beperkende faktor rekening te houden, namelijk dat hun werkelijke kosten door een budget moeten worden gedekt⁵.

Wanneer het streven naar een bureaucratisch optimum inderdaad succes heeft gaat hiervan een additionele impuls uit op vergroting van de kollektieve voorzieningen zodat de kollektieve sektor tot ver voorbij het economisch optimum uitgroeit (figuur 1). In zijn boek over de sowjet-burokratie belijdt Wiles (1964, blz. 1) zijn geloof *that there is such a thing as the logic of institutions: that an economic model will function in the way that it does, and have the political effects it has, partly for internal, purely economic reasons inaccessible to the sociologist or historian*. Vanuit deze optiek heb ik gezocht naar een economische structuur waarin de prikkel tot overexpansie verloren gaat. Als Siccama enigszins gewichtig meedeelt dat zo'n structuur ook vanuit het perspectief van het staatsrecht en het deskundigheidsbeginsel gezien moet worden, loopt hij een open deur in⁶. De pretentie van een econoom is uiteraard geen andere dan het analyseren van de relatie tussen een bepaalde structuur en een bepaald type economisch gedrag.

De structuur waarin harmonie ontstaat tussen het streven van consumenten en het gedrag van ambtenaren heb ik verbaal getypeerd als *intern ambtenarenzelfbestuur*, dat tenminste aan de vier volgende kenmerken voldoet: 1 — alle ambtenaren in een afdeling zijn hiërarchisch aan elkaar nevenge-schikt en beslissen over het beleid van de afdeling bij meerderheid van stemmen; 2 — de afdeling wordt gefinancierd door middel van een door politici goedgekeurde begroting; 3 — politici onderhandelen met ambtelijke afdelingen op dezelfde wijze als waarop zij thans met de leiders van die afdelingen onderhandelen; 4 — geen enkele ambtelijke afdeling heeft exclusieve rechten op de verzorging van een bepaalde beleidssector.

Siccama heeft op een originele wijze getracht het economisch model, dat aan deze konklusie ten grondslag ligt, grafisch te expliciteren. Op basis daarvan concludeert hij, ten eerste, dat een z.i. niet toe te juichen verhoging in de salarissen van ambtenaren optreedt doordat nieuwe ambtenaren door hun zittende collega's belemmerd worden tot het ambtenarencorps toe te treden en, ten tweede, dat de politici nog minder dan voorheen in staat zullen zijn hun wil aan de burokratie op te leggen. Het aantal mogelijke punten van kritiek is daarmee echter niet uitgeput. Siccama heeft over het hoofd gezien dat, ten derde, de produktieomvang in zijn grafiek in het algemeen veel verder dan tot het beoogde economisch optimum wordt gereduceerd omdat het ambtenarenkollektief zijn monopolie inzake de verzorging van de desbetreffende diensten volledig uitbuit⁷.

Al deze negatieve uitkomsten worden evenwel veroorzaakt door het feit, dat Siccama zijn model uitsluitend op het eerste door mij genoemde kenmerk van intern ambtenarenzelfbestuur heeft gebaseerd. Hij gaat volledig voorbij aan het vierde kenmerk, dat ik bewust heb gepostuleerd om de nu door hem geopperde bezwaren bij voorbaat te ondervangen. Dit vierde kenmerk stelt de eis van *free entry*, d.w.z. van vrije toetreding tot de afzetmarkt en de arbeidsmarkt. Vanek (1970, blz. 61–160) heeft op basis van meer geavanceerde wiskundige modellen gekonkludeerd dat, als vrije toetreding tot de markt mogelijk is, een onderneming met werknemerszelfbestuur het economisch optimum bereikt zonder extra loonstijging. De neiging tot overexpansie is dan door het zelfbestuur geëlimineerd: *Perhaps the most important conclusion is a far less danger of gigantism (...) in labor-managed market structures than in just about any other economic regime* (Vanek, 1970, blz. 119). Ik vermag niet in te zien waarom zijn konklusies ook niet voor een burokratie met ambtenarenzelfbestuur zouden gelden. Evenmin is het mij duidelijk waarom de invloed van politici door invoering van intern ambtenarenzelfbestuur zou afnemen. In het tweede, derde en vierde kenmerk van intern ambtenarenzelfbestuur schets ik een afzetmarkt voor ambtelijke diensten die asymmetrisch is, omdat één groep politici met vele onderling concurrerende ambtelijke afdelingen onderhandelt. In een zodanige marktstructuur bezitten de politici een alleenkooprecht (monopsonie), dat hen een ijzersterke onderhandelingspositie verschaft. Het is Siccama's verdienste, dat hij mij gedwongen heeft dit nog eens duidelijk toe te lichten.

Noten

- 1 De term 'partiële systeem' is in het onderhavige geval beter dan de gebruikelijke aanduiding 'substelsysteem', omdat het hier gaat om bepaalde relaties in het politieke systeem (i.c. de relaties tussen baten en offers) en niet om bepaalde elementen daarin.
- 2 Het feit dat ik tot drie afzonderlijke optima konkludeer is dus niet, zoals Siccama meent, een gevolg van een bepaalde waardering van de economische machtsposities van de verschillende beslissers.
- 3 Dat is ook de enige juiste interpretatie van de grafieken van Häuser (1967, blz. 53, 59-61) waarop ik dit gedeelte van mijn oratie volgens Siccama gebaseerd zou hebben. In die grafieken representeert de y-as immers niet de *totale* hoeveelheid op de regering of de oppositie uitgebrachte stemmen doch de *marginale* verandering daarin en deze marginale verandering is de resultante van onnoemelijk veel afwegingen tussen kollektieve en individuele goederen.
- 4 Wanneer ik veronderstel dat:
 - de verkiezingen door één centraal strijdpunt worden overheerst zodat de mogelijke beleidsposities door een één dimensionaal links-rechts-continuum kunnen worden voorgesteld;
 - $f(x)$ een continue functie is die het relatieve aantal burgers voorstelt dat x

als het economisch optimum beschouwt;

- er slechts twee partijen zijn, die op het continuüm de beleidsposities i en j innemen ($i \leq j$) en waarop V_i en V_j stemmen worden uitgebracht;
 - alle burgers hun stem uitbrengen en wel op die partij wier beleidspositie op de geringste afstand ligt van hun economisch optimum;
- dan kunnen de 'stemmenfuncties' slechts als volgt op een correcte wijze worden geformuleerd:

$$V_j = \int_{-\infty}^{(i+j)/2} f(x) dx \dots\dots\dots (8)$$

$$V_i = \int_{(i+j)/2}^{+\infty} f(x) dx \dots\dots\dots (9)$$

- 5 Terecht karakteriseert Siccama het gedrag van een bureaukraat als dat van een monopolist die volkomen prijsdiscriminatie op de verkoopmarkt doorvoert, als gevolg waarvan de marginale opbrengstencurve samenvalt met de vraagcurve.
- 6 Terecht heeft Siccama dit advies in zijn eigen publikaties niet opgevolgd (Klaver & Siccama, 1974).
- 7 Het verschil tussen het economisch optimum en het bureaucratisch optimum bij intern ambtenarenzelfbestuur kan worden geïllustreerd door het grafisch model van Siccama in een algebraïsch model te transformeren.

Stel, dat B = de begrotingsomvang,
 Q = de omvang van de ambtelijke diensten,
 W = de loonvoet,
 L = het aantal ambtenaren,

dan kan de begrotingsfunctie worden weergegeven als:

$$B = aQ - bQ^2 \dots\dots\dots (3)$$

terwijl het aantal ambtenaren recht evenredig groeit met Q :

$$L = c + dQ \dots\dots\dots (14).$$

Siccama veronderstelt dat het politieke optimum Q_p samenvalt met het economisch optimum Q_e . Dit economisch optimum wordt dan bereikt waar $B - w.L$ maximal groot is, zodat:

$$Q_e = \frac{a - wd}{2b} \dots\dots\dots (15).$$

Het bureaucratisch optimum bij intern ambtenarenzelfbestuur Q_b wordt bereikt waar B/L maximaal groot is, zodat:

$$Q_b = -\frac{c}{d} + \sqrt{\left(\frac{c}{d}\right)^2 + \frac{ac}{bd}} \dots\dots\dots (16)$$

Literatuur

- E. Ames, *Soviet Economic Processes*, Homewood, 1965
 K. J. Arrow, *Social Choice and Individual Values*, Second Edition, New Haven etc., 1963
 R. Bartlett, *Economic Foundations of Political Power*, New York, 1973
 J. M. Buchanan, *Fiscal Theory and Political Economy*, Chapel Hill, 1960

- J. van den Doel, *Ekonomie en democratie in het staatsbestuur*, oratie, Deventer, 1973
 J. van den Doel, Programcolleges, Een economische analyse, *Economisch Statistische Berichten*, 22 mei 1974, blz. 432-435
 J. van den Doel en T. van den Doel-Grondsma, Rationaliteit in het bestuurlijk proces - een systeembenadering, in: H. A. J. F. Buffart en H. J. L. Oud (eds.), *Developments in Systems Theory I*, Leiden, 1974
 A. Downs, *An Economic Theory of Democracy*, New York, 1957
 D. Easton, *A Systems Analysis of Political Life*, New York, 1965
 N. Frohlich, J. A. Oppenheimer en O. R. Young, *Political Leadership and Collective Goods*, Princeton, 1971
 K. Häuser, *Beiträge zur Theorie der öffentlichen Ausgaben*, Berlin, 1967, blz. 36-65
 M. J. Hinich en P. C. Ordeshook, Plurality maximization versus vote maximization: a spatial analysis with variable participation, *American Political Science Review*, september 1970, blz. 772-791
 J. A. M. Klaver en J. G. Siccama, Integratie van politicologie en economie, *Acta Politica*, april 1974, blz. 125-161
 H. Leibenstein, Notes on Welfare Economics and the Theory of Democracy, *The Economic Journal*, 1962, blz. 299-318
 N. Luhmann, *Theorie der Verwaltungswissenschaft*, Köln etc., 1966
 W. A. Niskanen, *Bureaucracy and Representative Government*, Chicago etc., 1971
 W. H. Riker & P. C. Ordeshook, *Positive Political Theory*, Englewood Cliffs N. J., 1973, blz. 307-376
 A. K. Sen, *Collective Choice and Social Welfare*, San Francisco, 1970
 H. A. Simon, D. W. Smithburg & V. A. Thompson, *Public Administration*, New York, 1950
 G. Tullock, *Toward a Mathematics of Politics*, Ann Arbor, 1972, blz. 37-49
 J. Vanek, *The General Theory of Labor-Managed Market Economies*, Ithaca etc., 1970
 P. J. D. Wiles, *The Political Economy of Communism*, Oxford, 1964

Naschrift

1 - Blijkbaar stemt Van den Doel in met mijn kritiek dat het politieke optimum niet uit fig. 1 kan worden afgelezen. Hij zet de zaken echter op zijn kop door mij te verwijten dat ik appels (stemmen) en peren (beleidsposities) aan elkaar gelijk stel, terwijl ik in feite niet meer doe dan het formaliseren en kritiseren van een door hem geïntroduceerde relatie tussen stemmenwinst en stemmenverlies enerzijds en beleidsposities m.b.t. de begrotingsomvang anderzijds.

2 - Voor het bestaan van een afwijking tussen de begrotingsfunctie van de politici en die voor de burgers bestaat een andere reden dan de kon-

kurrentievermindering gedurende de interelektorale periode. Deze reden vloeit voort uit het feit dat financiering door middel van een begroting levering van het goed via de markt bij het tot stand komen van één prijs voor het goed uitsluit (vergelijk het verschil tussen de functies (2 en 3) in mijn model).

Jan G. Siccama

Naschrift

1 — Siccama herhaalt zijn wiskundige fout. Hij veronachtzaamt het verschil tussen 'appels = peren' en 'appels = f(peren)'.

2 — De volkomen prijsdiscriminatie, waar Siccama op doelt, vindt plaats door de aanbieder; de begrotingsfunctie is evenwel een aangelegenheid van de aanvrager.

J. v. d. D.

Literatuur

Politieke oppositie buiten het kader van de westerse democratie

door B. J. S. Hoetjes

Readers roepen gemengde gevoelens op. Naast de waardering voor het bundelen van diverse bijdragen over een onderwerp komt het vermoeiende vermoeden op, dat men zich heeft vertild — zowel samensteller als recensent van een reader bekruipt dan ook vaak de neiging om de vaak zeer uiteenlopende bijdragen *on face value* te accepteren en zich te beperken tot het aangeven van enige grote lijnen. Bij de hier volgende bespreking van de nieuwste reader van R. A. Dahl¹ is geprobeerd dit te vermijden en zowel diversiteit als algemeen betoog tot hun recht te laten komen.

Opzet van *Regimes and Oppositions* is te illustreren en te beredeneren, hoe en waarom zich in de meest uiteenlopende politieke stelsels vormen van oppositie voordoen; en bredere opzet dus dan werd gevolgd in *Political Oppositions in western democracies*², dat zich concentreerde op de betekenis van opposities in polyarchaal-democratische stelsels. In deze nieuwste reader vindt men, naast een inleiding van Dahl, bijdragen over Oost-Europese, Zuid-Europese, Afrikaanse, Aziatische en Latijns-Amerikaanse stelsels bijeengebracht, zodat het beeld van *Political oppositions in western democracies* tot een 'wereldomspannende' visie is gecompleteerd. De hoofdstukken, die alle speciaal voor deze reader werden geschreven, sluiten duidelijk beter op elkaar aan, dan men van veel readers gewend is. Na Dahl's inleiding over betekenis en mogelijkheden van oppositie onder verschillende politieke regimes, volgen drie bijdragen over Oost-Europa: F. C. Barghoorn over 'Factional, sectoral and subversive opposition in Soviet politics' en H. G. Skilling over 'Opposition in Communist East Europe' en 'Czechoslovakia's interrupted revolution'. W. J. Foltz geeft een beschouwing over oppositie in de eenpartijstelsels van zwart Afrika, J. J. Linz over Spanje als case-study van oppositie onder een autoritair stelsel, R. H. Dix behandelt de relatie tussen oppositie en ontwikkeling in Latijns-Amerika, en tenslotte volgen twee bijdragen over Aziatische stelsels: R. Kothari, 'India: oppositions in a consensual polity' en M. Leiserson, 'Political oppositions and development in Japan'. Bij elk landen-hoofdstuk is geprobeerd om de meest recente politieke ontwikkelingen mede in de beschouwingen te betrekken en zelfs voorzichtig de 'prospects and perspectives' van oppositie te schetsen, zodat het boek een duidelijke actualiteitswaarde verkrijgt.

Een beschrijvend-historische aanpak is kenmerkend voor de meeste bijdragen. Zo komt Barghoorn na een historische inleiding, van waaruit hij de Russische hypergevoeligheid en afkeer tegenover oppositie verklaart en desondanks een groeiende betekenis ziet van oppositie in de USSR, tot een beschrijving van de huidige oppositievormen. Factionele oppositie, die altijd al een rol heeft gespeeld, met name bij de strijd om de opvolgingen, ziet hij in betekenis toenemen doordat ze verankerd raakt in de samenleving, die een groeiende specialisering en spreiding van deskundigheid kent. Factiestrijd beweegt zich binnen het kader van loyale aanvaarding van het systeem; minder duidelijk is dit bij de 'sectoral opposition', de 'categorale oppositie', die vanuit de belangen van beroepsgroepen streeft naar wijzigingen in systeem zowel als beleid; met name schrijvers, kunstenaars, historici, fysici en juristen geven vorm aan deze oppositie, die in betekenis zal blijven groeien. Subversieve oppositie tenslotte, die zich geheel negatief opstelt tegenover het systeem, en dan ook als 'politiek misdrijf' geldt voor de